

УДК 316.4

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v053.2025.27>

Є. В. Сірий

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3396-8168>

доктор соціологічних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу теорії та історії соціології
Інституту соціології Національної академії наук України

ТЕОРЕТИЧНИЙ СИНТЕЗ В СИСТЕМІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ПІЗНАННЯ: ДІАЛЕКТИКА «КЛАСИЧНОГО» ТА «НЕКЛАСИЧНОГО»

Постановка проблеми. Будь-які питання розвитку пізнання та його проблем є складними, та належать до категорії постійних, перманентних. Вони завжди є актуальними та водночас потребують вирішення, зацентровуючи увагу у рефлексійному та у саморефлексійному рівнях системі наукових знань. Зміна теоретичного контенту, зміна розуміння у будь-якій науці має свої специфічні особливості. І в цьому сенсі особливість соціології полягає в тому, що виявлені протиріччя, які виникають у ній, є результатом не тільки наслідку якісної зміни самого об'єкта дослідження – соціальної дійсності, але і осмислення глибшої суті досліджуваного предмета. Однак, проблема цим не вичерпується. Весь кумулятивний наявний теоретичний продукт у розрізі величезного корпусу різного роду наукових теорій замінюються/поповнюються новими пізнавальними засобами, новою «оптикою» бачення, відображення та пояснення соціальної дійсності з різними принципами досягнення істинності. Все це знаходяться в стані певної діалектичної єдності та суперечностей. Останні ж виявляються у певній «грі» розв'язання питань вибудови скоріше уніфікованого системного компромісного засобу відображення соціального життя та його елементів. Одними із таких «ігрових» компонентів пізнання є практики теоретичного синтезу та їх місце в соціології.

Аналіз останніх досліджень. На сьогоднішній день, у соціологічному пізнанні накопичився доволі великий досвід соціологічного теоретизування у форматі синтезу та теоретичного конструювання. Однак, мова йде не про сам синтез, а логіку розвитку соціологічного пізнання в ракурсі потреби його збагачення новими пізнавальними засобами. В цьому ракурсі, зокрема, заслуговують уваги теоретичні надбання Н.Моузеліса, щодо щодо завдань соціологічної теоретизації в контексті його практикування. Висвітлення фундаментальних засад до підстав теоретичного синтезу в соціології, серед вітчизняних дослідників, мало місце у працях Осипчука А., Кутуєва П., Пипича А., Тарасенка В., Рєзніка В. та ін.

Метою статті є висвітлення та опис передумов видозміни вектору соціологічної саморефлексії в ракурсі широкого використання практик теоретичного синтезу в «еволюції» та розвитку соціоло-

гічного пізнання, розвитку соціологічної науки. Матеріал сформовано у відповідності до потреб, мети та завдань науково-дослідної теми «Теоретичний синтез в сучасній соціології: підстави, проблеми, перспективи» Інституту соціології НАНУ.

Виклад основного матеріалу. Будь-якому етапу розвитку соціологічної науки притаманно не тільки виникнення нових галузевих, теоретико-прикладних напрямків, але і переосмисленням як традиційних, так і новітніх фундаментальних каркасів соціології. Мають місце і спроби об'єднання та суміщення, інтеграції часто не сумісних концептуальних підходів у архіпокусливому для теоретиків соціологічної науки завданні побудови єдиної комплексної, навіть скоріше «компромісної» загальної соціальної теорії. В цьому аспекті В.Тарасенко акцентував на своєрідну відсутність в соціології теорії самої соціології [1, 162–176], як певну прогалину у теоретико-методологічному фундаменті цієї науки.

Однак не можна однозначно погодитися з цим зауваженням про недостатність уваги соціологічній саморефлексії у протиставі її рефлексії [1, 162–176], хоча, навіть з причини домінування прикладного характеру її науково-дослідницького спрямування, ніж фундаментального. Людська практика споживання наукових знань досягається більшою мірою через дослідження світу. Гносеологічне його осягнення, у чому числі механізм та засоби останнього, займають хоч не настільки значний, все ж – «привілейований» сегмент людського пізнання. Однак, філософія науки, як правило завжди випереджально формувала траєкторії пізнавального процесу і в гносеологічному, і в епістемологічному форматах. У більшості випадків, глибока креативність у намаганні осягнути істинність буття (в т.ч. і соціального), а також поява нових знань у багатьох науках про людину надихали з властивою логічністю інтегрувати не зовсім співвимірні параметри людської та соціальної природи в уразумінні змаркерованого того чи іншого феномену (як продукту людської практики). Такого роду раціонально-мисленева «експериментальна» творчість призводили у багатьох випадках до вияву певного «раціонального зерна» в осмисленні цих феноменів. Залишалося

лише підлаштувати їх у поточну наукову картину світу соціального. І соціологічна наука змушена була замічати та осмислювати подібні ідеї у своїй саморефлексії. Так чи так, теоретики прийшли до висновку щодо обґрунтування наявності для соціологічної науки вивчення її власного пізнавального процесу, епістемологічних та гносеологічних проблем, модифікації її фундаментальних засад.

Соціологічна теоретизація, як практика формування знання за різними формами є доволі складним процесом розвитку як процесу пізнання, так і кумуляції системи знань про соціальний світ, який відображає всі історично сформовані та апробовані способи та форми інтегрування знання, розвитку пізнавального процесу у поєднанні гносеологічних його форм, епістемологічних та онтологічних, методів аналізу, синтезу, аналогії. Розвиток соціологічного пізнання, як і періодичності відображення його кризи, перманентно відображає розвиток історії соціологічної науки, яку, власне, і можна представити як почергові процеси осмислення, пошуку як пізнавальних засобів, так і формування нового знання про об'єкт. Історія соціології – це історія опису, так і пояснення дійсності, в системі різних способів його «спостереження», тлумачення, формуючи, конструючи, синтезуючи відповідні гносеологічні та епістемологічні засоби формування наукової картини соціальної дійсності.

Однією із головних тез класичного соціологічного метанаративу є вчення про можливість досягнення й удосконалення вчення про соціальну реальність (це риторичне питання стосується всіх наук). Однак, екстраполюючи до релятивістського принципу, є певна потреба «онтологізації» основних засад, принципів та способів цього процесу пізнання, принаймні – в аспекті поповнення та оновлення його дієвого каркаса. Потреби соціологічної науки в дослідженні та осмисленні власного пізнавального процесу з подальшим розкриттям особливостей розв'язання епістемологічних проблем гносеологічної складової соціологічної науки, як показує пів-столітній дослідницький досвід – набувають все більше складності та перманентності. І хоча у сфері вивчення Всесвіту (для прикладу фізика), науковці більше просунулися вперед (хоча це питання не позбавлене ґрунтовної полеміки) у процесі відображення наукової картини світу, все ж ними була признано ортодоксальне, і разом з тим релятивістське розуміння непізнаваності світу, постульоване І.Кантом. Заявляючи, що Всесвіт «не реальний», вчені розуміють і схиляються до аксіоми про те, що все, що ми сприймаємо і знаємо про світ є «реальним», надаючи елементам спостереження певні ознаки, характеристики, і вдаючись до того, що ці ознаки є постулатами. Однак, суть в тому, що ми лише виявляємо та вивчаємо явища від певного об'єкта.

В соціології ситуація інша. На відміну від фізичного світу, соціальний світ – суспільство – еволюціонує не тільки структурно, збагачуючись новими елементами, зв'язками, ознаками та характеристиками, але і швидкоплинністю та складністю протікання процесів, змін, їх механізмів. Соціальні системи є найскладнішими з усіх систем, з певним «нарощуванням» цієї складності. Суспільство саморефлексує, змінюючи себе на всіх структурних рівнях: від життєвого рівня окремої людини до глобального соціуму. Суспільний розвиток постійно «створює» нову людину. Крім того, суспільне життя, як таке, пізнається і у певному внутрішньому досвіді, беручи до уваги феномен соціального конструювання реальності (П.Бергер та Т.Лукман) [2], в межах предмета феноменологічної соціології знання. За цим признається, що становлення буття здійснюється у формуючому знанні про нього, з чим і признається домінування духовних явищ в суспільному житті над матеріальним, тобто переважання суб'єктивного аспекту соціальної реальності над об'єктивним [2]. І це ще не всі аргументи. Таке становище породило присутність у соціальному пізнанні усвідомлення далеко не однієї реальності та відповідно – й істини, що є важливим і для соціального пізнання.

«Природничий» світ (біо- та фізичної природи) на сьогодні є максимально дослідженим домінуючими підходами позитивістсько-натуралістичної традиції наукового та філософського пізнання на рівні відображення, опису, спостереження та інтерпретації фіксованого. Однак, в соціальному світі, все по-іншому. Хоча, на психофізіологічному рівні вивчення засад людського буття досягнуто значних успіхів, однак цей рівень розвитку людської природи є практично не змінним. Зростання рівня пізнання у цьому зрізі залежить в основному, виключно з раціонально-когнітивної форми пізнання, результатів практики чуттєвого пізнання, досліджень натуралістичного характеру: опису, експерименту, аналізу «натуралізованого» об'єкту у сфері фізіології, психіки та суголосне їм.

Соціальний же світ, від першоцеглинки – індивіда, до надскладних соціальних систем змінюється від будь-яких чинників, як у прямому причинно-наслідковому зв'язку, так і посередньому, функціональному, нелінійному. Навіть спалахи фізичних епідемічних хвороб, психоментального здоров'я стали сильно взаємопов'язаними латентними функціональними прямими та нелінійними зв'язками. Це, своєю чергою також вимагає масованого корпусу досліджень. Соціум є особливим самоорганізуючим феноменом, який багато в чому є не передбачуваним з багаточисельним різномайттям комунікативних актів між суспільними компонентами, від мікро-соціаль-

ного (психічного рівня людини) до макросоціального – великих соціальних систем (структур).

Сучасний соціум все більше виявляє свою неосяжність з точки зору позитивістського рівня його пізнання. Однак, ускладнюється не скільки сам соціум, скільки і пізнавальний процес зі своїм перманентно оновлюючими та все більш витонченими засобами пізнання. Це також перманентно виявляє у ньому нові властивості, навіть при його метафізичному форматі. Новосформовані гносеологічні підходи та епістемологічні засоби різних філософських та науково-теоретичних соціологічних осягнень та вивчень, як в проєкції пошуку істинності соціального буття, так і у представленні нових сенсів у різних аспектах соціального світу вибудовують нові інтерпретаційно-пояснювальні концепти та теорії. На відміну від світу неживої та біологічної природи соціологічна наука не спроможна «наздогнати» динамічно змінюваний та ускладнювальний соціальний світ своїм корпусом пізнання у наближенні до його горизонтів істинності.

Іншою діалектичною стороною в усвідомленні змісту та мети пізнання соціального світу є одне із засадничих принципів О.Конта у формуванні соціології (з усіма проявами конструювання, моделювання, інтеграції та синтезу) – «для чого пізнавати соціальний світ?». Тут відповідь однозначна – у можливості управляти ним, пошуку можливостей його регулювання. Будь-яке наукове пізнання завжди містило, «приховувало» чи віддзеркалювало соціально-утилітарні складові: «яка користь з цього суспільству?». Як будь-яка спеціалізована духовна діяльність, соціологічна наука розвивається для вирішення практичних актуальних завдань. Своєю чергою, їх базові концептуальні схеми формуються завдяки систематизації та узагальненню змісту свідомих дій суб'єкта масової комунікативної практики.

Вектор науки як культурного феномену, із часом, змінив спрямування на «індустріальне служіння»). Соціально-наковий історичний досвід показав, що кожній мегасфері об'єкта дослідження (космос, планета, мікрокосмос, природа, суспільство тощо) притаманні свої соціально-практичні функції пізнання з відповідними методами. Експерименти та нанотехнології, з максималізмом чуттєвих форм пізнання є притаманним не соціальному світу. Раціоналізм критично-когнітивного освоєння світобуття став більш притаманним соціальному світу.

Існує ще одна перемінна у «еволюційності» пізнання – освоєння соціального світобуття. У сфері вивчення соціального світу і теоретичне, і практичне пізнання не акцентовані на питаннях: «що є людина, і що є соціум?» Це, здебільшого – інтерес філософських інтерпретаційних ліній освоєння соціального світобуття. У прак-

тиці останніх десятиліть завдання прогресивної течії оцінювання розвитку та еволюційно-глобалістичних трендів розвитку суспільства, вимагають вибудовування «коректного», виваженого, логічно-аргументованого каркаса співіснування гносеологічних пластів класичної, неklasичної та постнеklasичної наукових раціональностей. Відповідно, з'явився сенс говорити про різні істини щодо аспектів соціального світобуття.

Прискорене та швидке зростання елементів соціального світу – людей, а відповідно – «калейдоскопне» різноманіття комунікативних дій, як мимовільних, так і систематизованих, умовно закономірних, своєрідно ускладнюють завдання осмислення соціального у руслі класичних традиційних підходів. І як зазначено О.Тоффлером, в останні десятиліття суспільство досить швидко стало фрагментуватися на ціннісному рівні та рівні життєвих стилів. Нестримане прагнення до різноманіття, субкультурна революція «кидають виклик» старим інтеграційним механізмам. Водночас нових засад для реконструкції суспільства, на його думку, поки ще не знайдено [3]. Тому, в силу цих, та інших обставин, у свій час виникли і надалі розвиваються в цьому руслі пошуково-пізнавальні тренди від емпіризму до предметного філософствування.

Проблема натуралістичних кількісно-описових параметрів осмислення соціальної дійсності стало однією із підстав аргументованого сплеску генерування та розкриття нетрадиційних якісних підходів у вивченні соціального світу. Як показує історичний досвід соціального пізнання, поступово почала відпадати потреба у фундаментальному знанні про будову суспільства і його видозміну. І наголос наукової утилітарності, раціональності ставиться вже не на адекватності відображення формоутворювальних компонентів соціальної системи, а здебільшого на вияві, відображення та інтерпретації внутрішньо-сміслових «нематеріальних» її оперантів, які складають невидиму архітектуру, «внутрішній світ», можливо – так звану «темну матерію» та «темну енергію» (за аналогією космології) розвитку соціальної системи. І увага теоретиків в пошуках пояснення трендів і змістовних одиниць цих змін, при цьому – не спадає.

Наукове пізнання, практично ніколи не стояло на місці. Тому питання співвідношення та взаємодія чуттєвого та раціонального, як важливіші для теорії пізнання, які існують ще з античної доби, і на сьогодні викликають законний інтерес філософів, вимагаючи їх розв'язання. І так як філософія досліджує не світ, як такий, а смисл буття людини у ньому, природу та формування соціального буття, то черговий раз з'явилися філософські підстави (передумови) підсилити різкий контраст між претензією пояснити все, та нездатністю від-

повісти на реальні проблеми сучасності. Виник очевидний розрив між тим, що може дати, і що дає соціологія на її тодішньому етапі.

Позиції обов'язкового філософсько-методологічного обґрунтування теоретичних проблем соціології на довгі роки визначили контури новітньої соціології та створили основу так званого «інтелектуального соціологічного клімату» [4], властивого гуманітарним наукам. У протидію конституюваному класичному структурно-функціональному підходу (Т.Парсонс, Р.Мертон), сформованому та еволюційованому за півтора-століття на позитивістських засадах (О.Конт, Г.Спенсер, Е.Дюркгайм та ін.) та конфліктології, до корпусу нових засадничих пояснювальних засобів (як нова епістемологія) тлумачення генеративів природи соціального світу, та способів їх вибудови (як нова гносеологія) з'явилися нові пізнавальні засоби. Вони радикально змінювали архітектуру змісту, розуміння механізму розвитку соціального світу. Філософські ідеї *феноменології* (чуттєвий досвід: Е.Гуссерль), *екзистенціалізму* (акцент на унікальності буття людини, сенсу життя: Ж.-П.Сартр), *герменевтики* (методологія тлумачення символів: М.Хайдеггер, Г.Гадамер), *структуралізму* (явища буття, як певна структура: Ф.де Сосюра) заповнили бракуючі ніші «будівельного матеріалу» теорії соціології. З цим, велика кількість не тільки функціональних та конфліктологічних соціологічних теорій, але й інтегральних теорій з інтерактивними та символічними підходами, з'явилися як альтернатива, та одночасно, доповнення одна одній теорії з відповідями на запитання: «яким чином є можливим суспільство?», а також щодо розуміння природи соціального.

Науково-філософське осмислення соціального світу зверталось до суб'єктивного, тілесного, чуттєвого, емоційного, до просторово-часових та повсякденних параметрів трансуб'єктивного досвіду, від абстрактного до конкретного. З іншого боку, з появою ідей структурації, її природи та «технології», переводу «кодів» мови, спілкування, комунікації на «технологію» упорядкування соціальних елементів, почало набувати визнання нова методологія розуміння розвитку соціального. І фокус пізнання спрямовувався до проблематики повсякдення, суб'єктивності, комунікативності, ситуаційності, лінгвістико-герменевтичних пізнавальних засобів та іншого, які, як правило, не бралися до уваги у класичному соціологічному пізнанні.

На відміну від «прийнятних» для аналізу цеглинок природи соціального, у класичному підході (соціальна дія, суб'єкт, група тощо), в інших вищезазначених підходах застосовувався радикально інший інструмент та засоби з очікуваним потенційним евристичним потенціалом. Як первинні структурні одиниці аналізу та синтезу, такі

сакрально-рефлексійні епістемі, як: людська свідомість та її самоінтерпретація, людська суб'єктивність, внутрішній життєвий світ, сакральна суть та індивідуальність, інтегральність психічних та соціальних вимірів реальності для суб'єкта, людський «досвід-в-світі» [5], просторово-часові відчуття та ін. були закладені в основу феноменологічного та екзистенційного (звісно, тут є як і велика спорідненість, так і окремі розрізнення) підходів вивченні соціального, запевнення у здатності нашої свідомості (переживання та тлумачення переживань, історій, думок) формувати нашу реальність і т.і. А звідси головне завдання дослідника – не вивчення суспільства, а вияв інтерсуб'єктивної структури соціальної реальності – як інших джерел конституювання соціального світу. Така філософія «розуміння» стимулювала розвиток соціології «якісного» стилю або власне «розуміючу соціологію», відокремленої від позитивістсько-натуралістичного пояснення соціального світу, до якого входили такі теоретичні напрямки, як феноменологічна соціологія, екзистенціальний напрямок, етнометодологія, символічний інтеракціонізм, структуралізм та ін.

Як нова альтернатива досягання «латентних» елементів та конструктів архітектури соціального, *феноменологічний підхід* в соціології зайняв доволі широку платформу у її пізнавальній функції. Він представляв потенційно валідні для пізнавальної та наукової легітимації властиві йому ідеї та засадничі принципи у розумінні процесу становлення об'єктивності суспільства та його соціальних феноменів, постійно відтворюваної, на основі суб'єктивного досвіду людини. При цьому, як правило, люди сприймають не самий світ, а його явища (феномени), що, одночасно опозиціонує себе натуралістичним, позитивістським, структурно-функціоналістським принципам та емпірицизму.

В особі основних яскравих представників *феноменологічної соціології* (як і окремим її напрямкам): А.Шюца, Г.Гарфінкеля, М.Мерло-Понті, П.Бергера, Т.Лукмана, за якими здійснювалося чимало спроб «повернути людині себе», виявляти та тлумачити способи цих спроб до соціального закріплення за життєвими стратегіями, спроб представлення інтересу до ситуації та обставин в людському волевиявленні, до модусу залученості у взаємозалежності між «я» та соціумом. Це – також інтенційоване здійснення апеляції до повсякденності, само собою зрозумілого, до рутинно відтворюваних дій, що вписані в контекст ситуації, до аналізу соціокультурного світу повсякденності. Одним словом – виявлялася та закріплювалася евристичність цього напрямку в соціології, що виражалася у вивченні не реальності світу, а смислів та значень, яких люди приносять його об'єктам.

Екзистенційний напрямок в соціології представлявся макро- та мікровідображенням глибинних модусів існування індивіда, як людський досвід в соціальних формах, у проблемах відчуження, емоцій, страждань, часу та інших параметрах переживань соціальної реальності, що формували ситуаційний та подієвий її зміст (Е.Тірік'ян, Дж.Джонсон, Дж.Котарба, Д.Гінев та ін.) [6; 7; 8]. Феноменологічний принцип рефлексивної природи соціального світу знайшов своє відображення і в іншому напрямку «якісного тлумачення» аспектів соціального життя – в *етнометодології* в соціології (Г.Гарфінкель, А.Сікурелл), як можливості «рефлексивного пояснення» [9; 10]. Прихильників етнометодології цікавила природа «пояснення» в контексті практики тлумачення. Опис, оцінювання, пояснення та тлумачення як способи логічного осмислення світу складали одне із ключових засад цього підходу, якому реалізовувалася спроба показати на прикладі «примітивних» суспільств сьогодення та історичного минулого: «як проявляються соціальні структури, що підтримують існування всього суспільства?». А за вивченням спілкування можна скласти уявлення про основні механізми людської соціальної діяльності. Тому, об'єктом дослідження тут стали виступати ті методи, якими люди користуються у повсякденному спілкуванні. Відповідно, об'єктом виявилися процедури інтерпретацій, приховані, неусвідомлювальні механізми соціальної комунікації між людьми, яка, припустимо містила більш суттєву інформацію, ніж текстова.

В цьому плані і об'єкт, і суб'єкт пізнання рефлексивно пов'язані, так, як в процесі вивчення та опису соціального життя, соціологи почали «змінювати» те, що вивчають, конструюючи в процесі взаємодії соціальну і культурну реальність на основі мовної (як правило) та невербальної комунікації, на якому, власне, і конструється суспільство, як процес «розуміння». В кінцевому рахунку, компоненти соціальної діяльності стали вважатися «існуючими» лише оскільки, остільки вони інтерпретуються, розуміються діяльними людьми.

Ніби проміжне місце між феноменологією та символічним інтеракціонізмом, на думку дослідників, займає етнометодологія, спираючись на принцип єдності між суб'єктом та об'єктом опису, що виявляє з цього свої особливості «синтезу» істинності природи соціального. Зрештою, саме комунікація, з одного боку – як метод, а з іншого – як діалектична єдність різноманітної інформації, повідомлень, пояснень та розумінь (Н.Луман), як важливий елемент соціальної системи [11] – активно використовувалися у формуванні нових «некласичних» підходів пояснення соціального [12; 13].

Надалі, вимальовуючи «класифікацію» некласичних епістемів, завдяки використанню людських феноменів іншої природи – зі сфери *сман-*

тики та герменевтики, лінгвістики – мови, у різних її вербальних та невербальних форматах (пряма мовна комунікація, інформація, тексти, знаки), феноменологічний напрямок дедалі отримував своє розгалуження. Це виявилось у відповідності до постулювання того, що люди бачать світ через призму своєї мови, яка, своєю чергою, є не тільки, і не стільки відображенням дійсності, скільки знаряддям комунікативних практик, а певні словесні формули прямо маніфестують відповідні соціальні структури [14]. Тут, з одного боку, герменевтична установка орієнтувала на те, що соціолог повинен вести діалог із текстами, з іншого боку – виводилося та розроблялося підґрунтя стосовно того, що соціальна і культурна реальність конструється в процесі взаємодії на основі мовної комунікації.

Можливість та спроба розширення сфери застосування поняття «дієвості» із лінгвістичного аналізу на соціальний, як крок від теорії мовних актів (Дж.Остін, Дж.Серль) до ідеї конструювання соціальної реальності [14; 15] базувалися на розширеній інтерпретації комунікативного акту. І у багатьох народів, і відповідно у трактувань дослідників, образи соціальної реальності відрізняються в силу розрізненості понять мови, якою оперує людина. В силу різноформатного використання аналітичних одиниць герменевтики та феноменологічних принципів в соціології сформувалося чимало теоретичних підходів щодо пояснення компонентів та інтегрування соціального світу, які багато в чому і переплітаються, однак, характеризуються власною логікою та методологією.

З лінії осмислення та аналізу соціальних взаємодій в їх символічному змісті згенерувався *символічний інтеракціонізм* – потужний теоретично-методологічний напрям у західній соціології, за яким, сама соціальна природа людини і певна упорядкованість суспільного життя є продуктом системи соціальної комунікації, повсякденної взаємодії людей, що опосередковується певними надзвичайно складними системами символічних засобів людської комунікації, зокрема – мовними (її різними форматами), яким кожен учасник взаємодії надає відповідного значення.

Сучасні концепції символічного інтеракціонізму (Г.Блумер, І.Гофман, Т.Шибутані, А.Леві-Строс та ін.) [16; 17]. розвивалися в результаті засвоєння та перероблення ідей Дж.Міда, за яких, джерелом міжособистісного спілкування виступають символічні взаємодії, комунікативні форми: мова, інформаційні процеси, засоби зв'язку та ін. Відповідно, процес взаємної інтерпретації, яку надають люди сприйняттю символів і конструктам визначень, необхідних для взаємного розуміння, визначався елементарною «клітинкою» соціального життя [4]. Надалі,

концепція комунікативної раціональності (у структуралістському напрямку була розвинута і Ю.Хабермасом [18; 19].

Іншим методом, пов'язаним із методами лінгвістики, семіотики (з дослідженням властивостей знаків і знакових систем) в соціології став підхід *структуралізму*, де для дослідників основний інтерес представляли лінгвістичні структури, вивчення мови, рідного роду знаків/символів. Сформувавшись із різних розробок багатьох наукових сфер, джерелом та засадничим сучасного його формату в соціології стала лінгвістична аналітика Ф.де Соссюри, в якій за основу було взято мову, як структуру, систему знаків, значення кожного із яких генерується взаємозв'язком з іншими у їх системі.

Надалі, мовні аспекти функціонування системи отримали розвиток у працях К.Леві-Сросса, М.Фуко, Ж.Дерріди, Ж.-Ф.Ліотара, Ж.Лакана, А.Моля, в яких «мова» виступала як «будівельний матеріал» аналізу та синтезу теоретизації структуралізму. Однак, іншим боком цієї медалі був комплекс наукових та філософських ідей, пов'язаних із застосуванням структурного методу. Коріння структуралістських засад, таким чином, проростало з структурної лінгвістики та форматів системи мови, куди входили також і наука, мистецтво, релігія, міфологія, звичаї, мода, «мовні ігри».

Переключення уваги на своєрідну аналогію генерування соціальних структур відповідно до лінгвістичних, було відомо як лінгвістичний поворот в системі пізнання соціальних наук [20], за яким визнавалося, що різні аспекти соціального світу формуються структурою мови у пошуках універсальних і незмінних законів людського життя. Зокрема К.Леві-Сроссом досліджувалися системи, споріднення міфів, ритуалів, масок як особливого роду «мови», що виступала засобом «уруzumіння» спільного, спорідненого між різномайттям соціальних явищ та культур людського духу.

Таким чином, практика та досвід теоретичних пошуків зафіксували певний зсув до пошуку аргументів та узагальнень, актуалізації гуманістичних аспектів знань, рефлексивності, герменевтичних структур, що в кінцевому рахунку, наприкінці ХХ століття в соціологічній царині закріпилися тенденції та явища, які вказували на актуалізацію теоретичного синтезу, вже не скільки емпірицистського, а радше філософського характеру [21]. Це, з одного боку, у порівнянні з потужним і діючим корпусом «класичних» теорій суспільства, зумовило появу різномірної і своєрідної «нерівності» соціологічного рельєфу – певну мозаїку соціологічних концептуальних підходів та теорій. Однак, надалі, виходячи із цього, виникала нова проблема. Потрібно було якимось чином об'єднати

новостворені стратегічні пізнавально-інтерпретаційні (епістемологічні) засоби у співналаштованість у трактуванні «місця і життя» змістовних компонентів соціальної системи.

Кульмінацією всього цього стало те, на сьогодні, можна сказати, склалася традиція (точніше визнання) щодо закріплення за соціологією статусу *мультипарадигмальної* науки з кількома її теоретичними ядрами/центрами, (відповідно до бачення відомого теоретика І.Лакатоша), та сприйняття її як «поліцентричної науки» (В.Танчер) [22], складові якої, як вбачається, дають науковцям не стільки готові відповіді на їхні запити, скільки підживлюють сподівання на їх отримання [23].

Можливо тимчасове «примирене» усвідомлення щодо неможливості в умовному розширеному сьогоднішньому сконструювати універсальний теоретично-пояснювальний конструкт соціологічної науки, з її певним інтегральним рівнем аналізу, паралельно, багато в чому стимулювало співіснування, «співжиття» конкуруючих концепцій та парадигм соціального розвитку. Ідея та почин сформувати загальну універсальну соціологічну теорію стимулювало виявленню певних параметральних та координатних розбіжностей та протиріч у дров'яниці «вимірів» суспільства. Це, своєю чергою стимулювало маркування та виявлення відповідних дилем щодо унеможливлення конструювання універсально-інтегративної соціологічної теорії суспільства. Однак, розростаючий епістемологічний корпус все більш ускладнював такий плюралізм вибору між ними. І як альтернативу пошуку істини, з часом почало формуватися та підігріватися цікавість до теорій, зосереджених на подолання суперечностей, що традиційно були в основі розрізень різних теоретичних підходів та шкіл) [24, 23–24].

Але і тут виявилася неоднозначність розуміння такого результату. Це сприймалося і як досягнення, і як неоднозначний результат когнітивної творчості теоретиків соціології, за якими (за признанням методологів), спроба обґрунтування концепції багатопарадигмальності соціальних наук у своїй основі виявилася доволі суперечливою. Не без ознак певної «розгубленості» існувала думка про те, що від такої поліпарадигмальності простіше було відмовитися, ніж застосувати до розуміння соціальних процесів становлення теоретичного знання про суспільство [14]. Ситуація стала подібною до парадоксу «наздоганяючого» пізнання (за принципом Сократа: «чим більше знаєш – тим більше не знаєш»). Але водночас, беззаперечно мало місце і взаємопроникнення ідей та виникнення інтерпретацій теорій, що, в результаті, розширило поле пошуку предметної сфери соціології [4], не стільки з опису соціального, скільки – з сфери її саморефлексії.

Горизонти можливостей появи такого корпусу теоретичних пізнавальних інструментів (судячи з досвіду практики пізнання) не завжди наближаються, не дивлячись на величезні здобутки багатьох теоретиків-професіоналів (з позиції спеціалізації) цього напрямку (П.Сорокін, Дж.Алік-сандер, Ю.Хабермас, П.Бурдьє та баг.ін.). Тому й альтернативою у подальшому пізнавальному процесі складали практики «підлагодження» опозиційних елементів пізнання через різні форми теоретичного конструювання: інтеграції, аналогії, синтезу. Метою та завданням останнього, в процесі теоретизування, стало налагодження «мостів» (якщо більш конкретно) між різними методологіями та системою їх координат осмислення соціального світу для можливої універсалізації його пояснення. В ширшому сенсі – мова вже йшла про практики «підлагодження» опозиційних елементів пізнання «класичного» та «некласичного» у різних формах теоретичного конструювання, як певної альтернативи у подальшому пізнавальному процесі.

Висновки. Такими чином, принцип несумірності теорій, до якого апелювала позитивістська традиція філософії науки, почасти невілювався потребою сумірності їх різноманіття. Паралельно з генеруванням нових теоретичних підходів методологічного, інтерпретаційного характеру, розширювалися межі розуміння та творчого застосування теоретичного синтезу. При класичному етапі розвитку соціологічної науки, питання ортодоксальності антагонізмів у соціологічних вимірах суспільства – не виникало. Подібного роду питання, осмислені на рівні різних «домислів», також чітких міждисциплінарних ліній не виявляли. Тільки на сучасному етапі, з розширенням та поглибленням критеріїв наукового осмислення природи соціальності, з набуттям великої маси здобутків за результатами соціального та соціологічного пізнання, наданню інтересу структуруванню соціологічного знання, така лінія розрізнення набула ознаки гносеологічної проблеми. Таким чином, процес розвитку соціологічної науки є пов'язаним з процедурою синтезу у різних його проявах: на рівні концептуалізації понять, створенні теоретичних конструктів, наукової сцієнтизації соціального феномена у розвитку різних аспектів соціального світу, формування нових теорій, підходів, засобів їх узгодженості/співвимірності тощо.

Література

1. Тарасенко В., Майструк І. Соціологічна епістемологія: проблеми та можливості. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2011, 4. С. 162–176.
2. Berger P. L., Luckmann T. *The Social Construction of Reality. A Treatise on sociology of Knowledge*. 1966. URL: <https://stmm.in.ua/archive/ukr/2011-4/9.pdf>

3. Ручка А. О., Танчер В. В. Курс історії теоретичної соціології. К., 1995.
4. Сірий Є. В. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії/ Навч. посіб. К.: Атіка, 2009. 492 с.
5. Мельніков А. Соціальна екзистенція як предмет соціологічного аналізу. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2017, 4. С. 130–141.
6. Tiryakian E. *Sociologism and Existentialism: Two Perspectives on the Individual and Society*. Englewood Cliffs (N.J.), 1962.
7. Douglas J., Johnson J. *Existential Sociology* / Ed. by J.Douglas, J.Johnson. N.Y., 1977.
8. Kotarba J., Fontana A. *The Existential Self in Society* / Ed. by J.Kotarba, A.Fontana. Chicago, 1984.
9. Гарфінкел Г. Дослідження з етнометодології; [пер. з англ. В.Шовкуна]. К.: Курс, 2005. 340 с.
10. Cicourel A. V. *Cognitive Sociology: Language and Meaning in Social Interaction*. London: Penguin. Free Press, 1974
11. Luhmann Niklas *Ökologische Kommunikation*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1986.
12. Соболевська М. О. Неофункціоналістські та постструктуралістські теорії у сучасній соціології: Навч.пос. К.: Дух і Літера, 2010. 164 с.
13. Дейнека А. Проблематика смислу та смислотворення в соціологічних теоріях Н. Лумана та Е. Гіденса/ Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Секція: «Соціологія», 2013. № 4. С. 69–74.
14. Пипич А. І. Філософія соціальної наук. Філософія науки : підручник / І. С. Добронравова, Л. І. Сидоренко, В. Л. Чуйко та ін. ; за ред. І. С. Добронравової. К. : ВПЦ "Київський університет", 2018. С. 223–252.
15. Searle, John *Rationality in Action*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 298 p.
16. Blumer Herbert *Symbolic Interactionism: Perspective and Method/ University of California Press Berkeley Los Angeles & London (1969)*. 208 p.
17. Леві-Строс К. Структурна антропологія (пер. з франц. З.Борисюк). К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 1997. 387 с.
18. Habermas J. *Theorie des kommunikativen Handels.- Fr.a.M., 1981. Bd.l, 2.*
19. Habermas J. *Vorbereitende Bemerkungen zu einer Theorie der kommunikativen Kompetenz// J. Habermas, N. Luhmann. Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie – Was leistet die Systemforschung? Fr.a.M., 1971.*
20. Scot Lash *Post-Structuralist and Postmodernist Sociology*, Sussex, Edward Elgar, 1991.
21. Соціологічна теорія: традиції та сучасність : Навчальний посібник / За ред. А.Ручки. К., 2007. 363 с.
22. Соціологічна теорія сьогодні: Сбірник статей американських та українських теоретиків (за ред. В. Танчера). К.: Інститут соціології НАНУ, 1994. 144 с.
23. Резнік В. Аналіз дослідницьких програм: соціологічний ракурс. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2021. № 4. С. 104–128. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stmm_2021_4_8
24. Осипчук А. Д. До питання теоретичного синтезу в сучасній соціології. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2014. Вип. ¾. С. 23–24.

Анотація

Сірий Є. В. Теоретичний синтез в системі розвитку соціального пізнання: діалектика «класичного» та «некласичного». – Стаття.

Матеріал статті присвячений відображенню окремої сторінки розвитку соціологічного знання, його саморефлексійній практиці – підставам започаткування практик теоретичного синтезу, як альтернативної форми у пізнавальному процесі, що перманентно поставав перед «горизонтами перешкод» та якісного оновлення. У форматі аналітичних роздумів (за Кантовим принципом «невпізнаваності світу») щодо особливостей соціального пізнання, описово відображено логіку розвитку пізнання соціального світу у площині появи антагонізмів між класичним та некласичним пізнавальними форматами щодо уруzumіння механізму розвитку різних складових суспільства, у поясненні і формуванні інженерії соціального світу. В цьому сенсі, на прикладі історичного досвіду соціального пізнання відображено діалектичності формування наукової утилітарності, раціональності, за яким наголос ставиться вже не на адекватності відображення формоутворювальних компонентів соціальної системи, а на вияві, відображення та інтерпретації внутрішньо-сміслових «нематеріальних» її оперантів, що і ставало джерелом антагонізмів у подальшому соціологічному теоретизуванні.

Показано, як розвиток соціологічної науки є пов'язаним з процедурою синтезу, у різних його проявах: на рівні концептуалізації понять, створенні теоретичних конструктів, наукової сцієнтизації соціального феномена у розвитку різних аспектів соціального світу, формування нових теорій, підходів, засобів їх узгодженості/співвимірності тощо. (Матеріал сформовано відповідно до потреб, мети та завдань науково-дослідної теми «Теоретичний синтез в сучасній соціології: підстави, проблеми, перспективи»).

Ключові слова: соціологічне теоретизування, соціальне/соціологічне пізнання, теоретичний синтез, теоретичний конструкт, соціологічні теорії, прийоми пізнання.

Summary

Siryy E. V. Theoretical synthesis in the system of development of social cognition: dialectics of “classical” and “non-classical”. – Article.

The article is devoted to reflecting a separate page in the development of sociological knowledge, its self-reflective practice – the grounds for initiating the practices of theoretical synthesis, as an alternative form in the cognitive process, which was permanently faced with “horizons of obstacles” and qualitative renewal.

In the format of analytical reflections (according to Kant's principle of “unrecognizable world”) on the features of social cognition, the logic of the development of cognition of the social world is descriptively reflected in the plane of the emergence of antagonisms between classical and non-classical cognitive formats in understanding the mechanism of development of various components of society, in explaining and forming the engineering of the social world.

In this sense, the example of the historical experience of social cognition reflects the dialectic of the formation of scientific utilitarianism, rationality, according to which the emphasis is no longer on the adequacy of the reflection of the form-forming components of the social system, but on the manifestation, reflection and interpretation of its internal-semantic “immaterial” operants, which became a source of antagonisms in further sociological theorizing.

It is shown how the development of sociological science is connected with the synthesis procedure, in its various manifestations: at the level of conceptualization of concepts, creation of theoretical constructs, scientific scientization of a social phenomenon in the development of various aspects of the social world, formation of new theories, approaches, means of their coherence/co-dimensionality, etc. (The material is formed in accordance with the needs, goals and objectives of the scientific research topic “Theoretical synthesis in modern sociology: foundations, problems, prospects”).

Key words: sociological theorizing, social/sociological cognition, theoretical synthesis, theoretical construct, sociological theories, methods of cognition.